

Marius
Cazan

Elisabeth
Ungureanu

Irinel
Rotariu

1941

**GROPI COMUNE
ÎN PĂDUREA VULTURI**

EDITURA INSTITUTULUI NAȚIONAL
PENTRU STUDIEREA HOLOCAUSTULUI
DIN ROMÂNIA „ELIE WIESEL”

POLIROM
2026

Cuprins

<i>Prefață</i>	7
Femurul din ultima cupă: Holocaust, arheologie și comunicare	
<i>(Elisabeth Ungureanu)</i>	11
De la arhivele din Washington la teren: geneza proiectului	11
Echipa interdisciplinară: cine, de ce, cum	12
Un oraș, o memorie, un climat	13
Primele oseminte: octombrie 2010	14
Femurul din ultima cupă: iunie 2019	15
Cum funcționează o echipă cu șapte instituții	16
Comunicarea cu martorii și interviul de istorie orală	18
Între Halacha și legea penală	19
Relația cu presa: între transparență și ancheta în curs	20
Mesajele publice în contextul gropii comune	20
Artefactele ca limbaj: când obiectele comunică mai mult decât cuvintele	22
Îmbrățișarea	23
Ce lasă în urmă un proiect de arheologie forensică	24
Genocid și Holocaust în România. Gropile comune de la Popricani	
<i>(Irinel Rotariu)</i>	25
Introducere	25
Popricani, 2010 – prima groapă comună	26
<i>Prologul cercetării atrocităților Holocaustului din România</i>	26
<i>Identificarea locului primei gropi comune de către Institutul Național</i> <i>pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”</i>	28
<i>Cercetarea locului faptei, aspecte metodologice</i>	31
<i>Cercetarea gropii comune</i>	35
<i>Ipotezele de lucru</i>	40
<i>Mijloacele de probă</i>	42
<i>Interpretarea probelor</i>	58

Popricani, 2019 – a doua groapă comună.	63
<i>Modelul comportamental al criminalilor, indiciu pentru</i>	
<i>găsirea victimelor</i>	63
<i>Dezvoltarea cercetărilor în pădurea Vulturi</i>	67
<i>Ipotezele de lucru</i>	79
<i>Mijloacele de probă</i>	79
<i>Concluzii privind datele de expertiză referitoare</i>	
<i>la identificarea victimelor</i>	94
<i>Datele criminalistice/balistice.</i>	96
<i>Declarațiile martorilor</i>	97
<i>Documentarea istorico-militară și juridică.</i>	106
<i>Interpretarea probelor.</i>	111
<i>Soluționarea cauzei</i>	112
În loc de epilog.	114
 Pe urmele masacrelor. Divizia 14 Infanterie și Regimentul 6 Vânători în Campania din Est (iunie-august 1941) (Marius Cazan).	117
Divizia	121
1940 – Vara cea neagră	122
<i>Basarabeni sau soldați români?</i>	127
<i>Cine este dușmanul nostru?</i>	131
<i>Declanșarea conflictului</i>	140
Regimentul	150
<i>Regimentul și dușmanul din interior.</i>	155
<i>Sculeni – Stânca Roznovanu</i>	159
<i>Gropile din pădurea Vulturi – o ipoteză</i>	177
<i>Basarabia</i>	181
<i>Corpul ofițeresc între pasivitate și reacție față de masacre</i>	200
<i>Făptași și responsabili</i>	204
 Anexe documentare	209
Bibliografie	225
Credite foto.	229

Femurul din ultima cupă: Holocaust, arheologie și comunicare

Elisabeth Ungureanu

De la arhivele din Washington la teren: geneza proiectului

Totul a început nu cu o arhivă, ci cu o mărturie. În vara anului 2002, jurnalistul Cătălin Croitoru publica în presa locală ieșeană (ziarul *Monitorul*, care din 10 aprilie 2002 și-a schimbat denumirea în *Ziarul de Iași*) o serie de articole despre posibile gropi comune în pădurea din comuna Popricani. Deși unele documente de arhivă indicau că, în vara anului 1941, evrei din Iași fuseseră transportați și executați în zona Popricani, vocea localnicilor a fost cea care a dat greutate acestor informații. Unii bătrâni din satele comunei povesteau că văzuseră coloane de evrei escortați de soldați români spre pădure, de unde se auziseră focuri de armă automată. Croitoru a ales să-i asculte și să le publice mărturiile, și tocmai această decizie a pus în mișcare tot ce a urmat. Articolele au ajuns la autoritățile locale, care au format o comisie de anchetă și au dispus săpături în zonele indicate de martori: în Valea Climoaiei și Poiana lui Țârdea. Săpăturile au fost întrerupte de mai multe ori și apoi suspendate în octombrie 2002, fără să se fi găsit nimic. Motivul oficial: înrăutățirea vremii. Cercetările nu au mai fost însă reluate.

Opt ani mai târziu aveam să aflăm că echipa din 2002 săpase la mai puțin de douăzeci de metri depărtare de prima groapă comună. Douăzeci de metri. O distanță pe care o parcurgi în câțiva pași.

Cu sprijinul unei burse acordate de United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), istoricul Adrian Cioflâncă s-a deplasat în satele comunei Popricani, în octombrie-noiembrie 2009, pentru a identifica martori ai evenimentelor din 1941, pentru a realiza interviuri de istorie orală și pentru a stabili locurile unde s-ar putea găsi gropile comune. Au fost intervievate zece persoane

din satele Popricani, Vulturi și Cuza Vodă, bărbați și femei care aveau între 12 și 26 de ani în vara anului 1941 și care își aminteau ce văzuseră sau auziseră. Pe baza acestor interviuri și a documentelor de arhivă identificate la USHMM, Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel” a inițiat proiectul de cercetare arheologică forensică. Când Adrian Cioflâncă m-a invitat să mă alătur, am acceptat fără să ezit. Ne cunoșteam, fuseserăm colegi la *Ziarul de Iași*. Proiectul în sine era captivant, iar felul în care îmbina arheologia, istoria și comunicarea într-un demers pe care România nu îl mai încercase m-a prins pe loc. Și mai era ceva, mai greu de formulat: subiectul cerea să fie luat în serios. Era unul dintre acele proiecte pe care nu le poți refuza.

Unul dintre primele lucruri pe care le-am făcut împreună a fost să continuăm interviurile de istorie orală, unele cu martori deja contactați în 2009, altele cu persoane noi identificate între timp. Printre cei din urmă se afla și Vasile Enache din satul Cuza Vodă.

Echipa interdisciplinară: cine, de ce, cum

Proiectul a fost, de la bun început, un pariu pe interdisciplinaritate. Nu exista un model prestabilit pentru ceea ce urma să facem. În România nu se mai cercetase o groapă comună din al Doilea Război Mondial folosind metodologia arheologiei forensice, cu implicarea procuraturii militare, cu expertiză antropologică și criminalistică simultană. Trebuia să improvizăm și să construim pas cu pas, pe măsură ce cercetarea avansa.

Echipa pe care institutul a constituit-o reunea oameni din lumi profesionale care rareori lucrează împreună: istorici, arheologi (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași), medici legiști (Institutul de Medicină Legală Iași), criminaliști (Inspectoratul Județean de Poliție Iași), pirotehniști (Inspectoratul pentru Situații de Urgență), jandarmi (Inspectoratul de Jandarmi Județean Iași), militari (Brigada 15 Mecanizată „Podu Înalt”), procurori militari (Parchetul Militar Iași). Fiecare cu limbajul său, cu metodologia sa, cu ierarhiile și obligațiile sale instituționale. Iar în mijlocul tuturor acestora, rolul meu s-a conturat treptat. Începusem ca asistentă a lui Adrian Cioflâncă, dar, pe măsură ce cercetările avansau, responsabilitățile s-au redistribuit firesc. Pe 5 noiembrie, Adrian Cioflâncă a plecat la București pentru conferința de presă organizată de Institut după descoperirea gropii comune, iar ulterior într-o delegație la Berlin. Am rămas singură pe teren, ca reprezentant al Institutului „Elie Wiesel” și coordonator de facto al proiectului, responsabilă de comunicarea internă între membrii echipei și de cea externă cu instituțiile și presa. Un rol care nu fusese planificat de la început,

dar care s-a impus prin circumstanțe. De-a lungul întregului proiect am fost și fotografii echipei, documentând fiecare etapă a cercetării. Și, când era nevoie, șofer. Pe teren, titlurile nu contează prea mult.

Nu a fost simplu. Fricțiunile au apărut firesc, cum apar în orice colectiv eterogen pus să lucreze în condiții dificile, sub presiunea timpului, a vremii și a greutății morale a ceea ce căuta. Dar au existat și momente în care am simțit că grupul funcționează ca un singur organism – spre exemplu, când pirotehniștii și procurorul discutau la marginea gropii despre poziția unui os, când medicul legist și arheologul negociau ordinea operațiunilor, când fotografii și criminalistul sincronizau ridicarea probelor. Acele momente au compensat tot restul. Nouă ani mai târziu, când proiectul a fost reluat, structura era diferită. Echipa era mai mică, metodologia se schimbaseră, responsabilitățile erau redistribuite altfel. Însă ceea ce căutam rămăsese neschimbat.

Un oraș, o memorie, un climat

Contextul social, instituțional și cultural în care se desfășoară un proiect influențează, desigur, desfășurarea lui. Uneori, contează la fel de mult ca metodologia. Cu excepția nucleului inițial format de Institut, puțini dintre membrii care s-au alăturat ulterior erau pe deplin pregătiți pentru un asemenea proiect. Mă refer la pregătirea de a lucra pe un subiect derivat direct din tragedia evreilor din România, care implica responsabilitatea instituțională a armatei, cu osemintele unor evrei îngropați într-o pădure la câțiva kilometri de orașul Iași.

Un sondaj realizat tot în 2010 de TOTEM Communication¹ oferea câteva cifre care spuneau mai mult decât orice descriere. Aproape un sfert dintre români nu auziseră vreodată de Holocaust. Dintre cei care auziseră, aproape jumătate nu credeau că acesta a avut loc și în România. Unu din opt considera că evreii înșiși erau, măcar în parte, responsabili pentru ceea ce li s-a întâmplat.

Aceasta era România în care lucram. Iar noi nu lucram în România abstractă, lucram la Iași. Un oraș cu o memorie recentă încărcată și contradictorie în ceea ce privește istoria comunității evreiești: leagănul legionarismului, orașul în care a avut loc una dintre cele mai mari atrocități: Pogromul din iunie 1941. Dar era și locul unde antisemitismul academic și intelectual a cunoscut una dintre cele mai fertile istorii din țară prin figurile publice capabile să dea acestor idei

1. INSHR EW, Sondaje cu privire la percepția publică privind Holocaustul din România, relațiile interetnice și discriminarea în relațiile sociale, disponibil la <https://www.inshr-ew.ro/portfolio-item/sondaje>, accesat pe 7 aprilie 2026.

„respectabilitate” și audiență. Unele dintre vocile care în 2010 refuzau să recunoască Holocaustul din România sau îl relativizau veneau tocmai din acest mediu. Nu din ignoranță, ci dintr-o alegere.

Cu oameni din acest oraș lucram zilnic în pădure. Oameni competenți, profesioniști, bine intenționați, dar care nu cunoșteau neapărat subiectul și nu fuseseră formați să îl abordeze. Unii dintre ei aveau încă semne de întrebare privind rolul instituțiilor statului român în Holocaust. Veneau din același spațiu cultural în care călăul și victima ocupau uneori același raft în conștiința publică. Cu toate acestea, am reușit să funcționăm ca o echipă și să ducem proiectul la final, și este, și din această perspectivă, un lucru care merită spus.

Lucrul în acest context mi-a confirmat ceva ce bănuiam, dar încă nu formulasem clar: că un proiect de această natură nu este niciodată doar o cercetare. Este și un act de poziționare civică. Să mergi în pădure să cauți oasele unor evrei uciși de armata română, să spui public ce găsești și să ceri să fii luat în serios, acestea nu sunt gesturi neutre. Nici în România anului 2010, nici la Iași.

Am ales totuși să mergem înainte. Iar, în cele din urmă, acest lucru a contat.

Primele oseminte: octombrie 2010

Cea mai dificilă parte a proiectului nu a fost săpătura în sine. A fost găsirea locului. Iar identificarea locului s-a datorat unui singur om: Vasile Enache, pe atunci în vârstă de 85 de ani, locuitor al satului Cuza Vodă din comuna Popricani.

Vasile Enache fusese martor ocular. În vara anului 1941, la 16 ani, păștea vitele în pădurea Vulturi când a văzut cum niște militari în uniforme kaki aduseseră un grup de bărbați, femei și copii, îi puseseră să sape o groapă și îi împușcaseră pe rând, pe marginea ei. Fusese atât de aproape, încât soldații îl luaseră drept evreu din cauza faptului că era „roșcat și cu pistrui” și astfel îl escortaseră spre grup. A reușit să scape pentru că cineva din sat îl recunoscuse la timp și confirmase că este român.

Șaptezeci de ani purtase cu el această poveste. Nu o spusese nimănui sau aproape nimănui.

Când echipa noastră l-a găsit și l-a convins să ne conducă la locul faptei, deși a cooperat foarte bine, la un moment dat reacția lui a fost imprevizibilă. În una dintre zile urcam cu mașinile pe dealurile care duc spre pădure, în condiții dificile, după o zi întreagă de ploaie. Pământul lutos devenise alunecos, mașinile derapau, iar înaintarea era anevoioasă. La un moment dat am coborât cu toții din mașină. Ploua torențial, ne-am pus pelerinele și l-am chemat pe

șoferul experimentat din echipă să ne ajute să stabilizăm și mașina noastră. Enache a rămas în mașină, la adăpost, urmărind scena prin geam. Când m-am întors la el, l-am găsit vizibil tulburat și retras. Dorea să se întoarcă în sat imediat.

Seara, am mers la el acasă. Am discutat cu fiica sa și i-am explicat ce se întâmplase, dar mai ales contextul cercetării și de ce era importantă prezența lui. A înțeles situația și, în cele din urmă, a reușit să-l convingă. După câteva zile, Enache a revenit alături de echipă.

Pe 23 octombrie 2010, Vasile Enache ne-a condus în Valea Climoaiei și a indicat un punct de pe versant. Patru zile mai târziu, pe 27 octombrie, săpăturile au scos la iveală primele oseminte. Mai întâi, un mic os adus la suprafață de un hârciog. Pe 27 octombrie 2010, după șaptezeci de ani, prima groapă comună din pădurea Vulturi începea să fie descoperită.

Ceea ce a urmat, cercetarea criminalistică desfășurată de Parchetul Militar Iași sub coordonarea procurorului militar Irinel Rotariu, expertizele medico-legale, identificarea probelor balistice, audierea martorilor, este relatat în detaliu în capitolul următor al acestui volum. Eu voi spune doar atât: groapa conținea rămășițele a 36 de persoane. Femei, bărbați, copii. Cel mai mic avea 2-3 ani.

Nu cred că am simțit vreodată mai intens, simultan, și profesionalismul, și omenescul din mine. Trebuia să fiu acolo, să documentez, să fotografiez, să comunic. Să fac un fel de jurnal de campanie. Și în același timp nu puteam să nu mă gândesc că fiecare os pe care îl ridicam cu grijă fusese cândva o persoană: cu un nume, cu o viață. Cineva pe care poate altcineva îl aștepta să se întoarcă acasă.

Femurul din ultima cupă: iunie 2019

După încheierea cercetărilor din 2010 și după înhumarea celor 36 de victime în cimitirul evreiesc din Iași, care a avut loc la 4 aprilie 2014, proiectul a rămas deschis. Nu în mod formal, căci dosarul penal își urma cursul instituțional, ci în mintea celor care fuseseră acolo.

Știam că mai există cel puțin o groapă comună. Interveniurile de istorie orală pe care le realizaserăm în 2010 cu martorii din zonă conțineau referiri la mai multe grupuri de victime, la mai multe momente ale execuțiilor.

În 2019, am reluat cercetările. De această dată cu o metodologie diferită: șanțuri de explorare săpate mecanic, o grilă sistematică, având, evident, ca referință zona gropii descoperite în 2010. Ultima zi a cercetării în teren a fost 29 iunie 2019, ziua în care se comemorau 78 de ani de la Pogromul de la Iași.

Dimineața, o parte din echipă a anunțat că urma să plece la prânz. Am rămas pe teren eu, arheologul Dan Ștefan și operatorul utilajului.

Cu o noapte înainte, la Iași, mă întâlnisem cu doi prieteni vechi, Corina și Sebastian Simionov, absolvenți de Psihologie. Împreună am revăzut filmările din 2010, interviurile cu martorii, mai ales interviul cu Vasile Enache. Sebastian a remarcat ceva ce nouă ne scăpase, fiind concentrați asupra cuvintelor martorului: un gest discret, aproape imperceptibil. În timp ce Enache descria a doua groapă, stând cu fața spre locul indicat anterior pentru prima și explicând cum erau așezate victimele, cum se trăgea în ele și cum cădeau, a făcut, la un moment dat, o ușoară mișcare a capului spre umărul drept, ca și cum ar fi privit peste umăr. Și chiar așa a fost. A doua groapă era ușor la dreapta, în continuarea unui colț al gropii deja descoperite.

Pe 29 iunie 2019, în ultima cupă a utilajului, la capătul ultimului șanț de explorare din acea direcție, a apărut primul femur. A doua groapă comună conținea rămășițele a cel puțin 22 de persoane. A fost supranumită „groapa femeilor și copiilor”. Au fost descoperiți doar patru bărbați. Iar cel mai mic avea 3 ani. Dacă în 2010 nu știam ce urmează, nu știam cum arată o groapă comună, cum miroase pământul când începe să dea la iveală oase, cum se simte să ridici un craniu și să te gândești că cineva îl ținuse cândva în brațe, în 2019 știam. Și, cu toate acestea, situația nu devenise cu nimic mai ușoară. Dimpotrivă. A doua groapă a fost mai grea tocmai pentru că eram pregătită.

Dar ce lasă în urmă un astfel de proiect? Nu în sensul rezultatelor documentate, căci despre ele au scris Irinel Rotariu și Marius Cazan în capitolele următoare. Ci în sensul experienței trăite în cercetarea de teren. Rămâne o întrebare deschisă.

Există o diferență între a participa la un proiect și a-l înțelege, a-l cuprinde în totalitate. Iată câteva reflecții despre rolul comunicării diferențiate în desfășurarea unui proiect interdisciplinar.

Cum funcționează o echipă cu șapte instituții

Primul obstacol al proiectului nu a fost terenul. A fost competența jurisdicțională. Pe 27 octombrie 2010, când săpăturile au scos la iveală primele oseminte, am sesizat Poliția Județeană Iași. Reprezentanții instituției s-au prezentat la fața locului, au consemnat sumar situația și au plecat. Mai mult decât atât, în dosarul pe care Parchetul de pe lângă Tribunalul Iași l-a primit ulterior, s-a descoperit un proces-verbal de cercetare la fața locului cu semnături contrafăcute,